

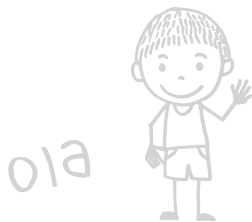
JØRGEN FROST OG LIS PØHLER

2

MERK SPRÅKET

Studiehefte 2

SPRÅK OG SKRIVING

INFOVEST forlag

MERK SPRÅKET

Studiehefte 2: Språk og skrijving

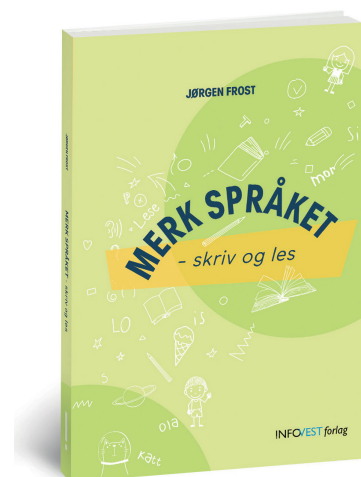
Dette heftet er det andre i serien av studiehefter som er tenkt som et supplement til *Merk språket – skriv og les!* I det første heftet fokuserte vi på utviklingen av det toårige rommet for literacy, som kan sikre mer kontinuitet i barnets utvikling av literacykompetanse, fra det siste året i barnehagen til det første året på skolen. Studiehefte 2 knytter seg mest til bokens andre kapittel om literacy for 5-6-åringer, som handler om hvordan fundamentet for utviklingen av skriftspråklig kompetanse har dype røtter i talespråket. Veien til skriftspråklig kompetanse starter med utvikling av språklig oppmerksomhet og analyse. Barnets oppmerksomhet flyttes fra innhold til form i ordene. Det er bl.a. derfor det er så gøy å rime!

Fokus på den språklige oppmerksomheten

Introduksjonen av skriftspråket kan med fordel skje i situasjoner som minner barnet om at skriftspråket handler om å *kommunisere*. Det vil si at man enten kan uttrykke seg (skrive) eller forsøke å forstå andres budskap (lese). Man kan kalle det for en pedagogisk, metodisk universalnøkkel for tilrettelegging av praksis når barn, særlig i overgangen fra barnehage til skole, skal støttes på veien inn i skriftspråket. Utvikling av literacykompetanse er dermed knyttet til sosiale og emosjonelle behov og samspill, på samme måte som utvikling av talespråket. I Studiehefte 1 satte vi fokus på fem læringsdimensjoner som skal tas i betraktning i gjennomføringen av all literacyundervisning, og aktiviteter knyttet til dette.

Hjemme er det helt naturlig at barnet går til foreldre eller eldre søsken for å få hjelp til å lese, for å få en opplevelse, kunnskap eller for å skrive noe som det har lyst til å fortelle. På den måten viser barnet at det helt grunnleggende har forstått kommunikasjonens formål. Barnet har funnet en måte å gjennomføre kommunikasjonen på. I barnehagen er voksenkontakten redusert i forhold til dette, så allerede der må barnehagelæreren tilrettelegge aktiviteter og skape situasjoner hvor barnets kommunikasjonserfaringer med talespråket kan overføres til også å trekke inn skriftspråket i leken på en naturlig måte. Det skjer for eksempel når man etablerer verksteder til rollelek, der barna vil leke familie, butikk, kafé, skole eller annet, som tar utgangspunkt i hverdags erfaringene deres.

Til denne aldersgruppen kan man også opprette et skriveverksted hvor det legges opp til at barna lekeskriver. Det kan være sms'er, beskjeder, brev eller bursdagshilsener. De kan lage egne bøker og tegneserier med tegning og tekst. Man kan legge opp til at barna skriver og tegner i egen ukedagbok en gang i uken (Hagtvatn, 2012). De kan både skrive på papir og på nettbrett. Vi har i Studiehefte 1: *Språk og literacy* fokusert på utvikling av det toårige rommet for literacy ved overgangen fra barnehage til skole. Ved å trekke inn skrive- og leseverksteder i det toårige rommet etableres samtidig begynnelsen på en språkkultur der skriftspråket har en naturlig plass i det kommunikative fellesskapet. På de neste sidene vi konkretisere dette temaet ytterligere.

Veien til skriftspråket – via språklig oppmerksomhet

Når barna nærmer seg tidspunktet de skal tre inn i det toårige rommet, er det en god ide å holde et foreldremøte om dette. Foreldrene har like stor betydning for utvikling av barnas skriftspråk som de har for utviklingen av talespråket deres. Foreldrene skal selvfølgelig vite litt om hvordan møtet med skriftspråket utvikler seg, men de skal først og fremst vite noe om hva de selv kan gjøre for å støtte skriftspråkutviklingen til barnet sitt. Det kan du lese mer om i *Merk språket – skriv og les!* side 16 ff. Første skritt er bruken av språkleker.

Allerede fra barna er 2-3 år, kan de være med på sangleker og bevegelsessanger, der de kan bevege seg til musikken og etter hvert oppdage rytmen i sang og bevegelse.

Fra 3-4 år begynner de å kunne leke med ord og rim. De begynner å more seg over rim og tulleord, og de begynner bevisst å leke med språkets form. Når de er 5-6 år vil mange kunne klappe eller trampe rytmen i sanger og i ord, som for eksempel i eget navn. Dette er heldigvis noe man tradisjonelt har arbeidet med i barnehagen. Forskjellen er kanskje den at lekene med rim, regler, sanger og rytmer tenkes inn i den *språkstimulerende* pedagogikken som er et viktig grunnlag for det som nå følger etter.

Ved rim lytter man etter, og oppdager, den siste delen av et ord, og sammenligner kanskje med et annet ord for å finne ut av om de høres like ut. Det kan man gjøre når man leker med språket i hverdagen, og for eksempel sier: *en munn som er rund, en dukke som kan bukke* eller *et bord fullt av jord*, og når man leter etter bilder av ord som rimer i reklamer, bøker og blader.

Neste skritt er å oppdage første lyden i et ord – kanskje i et navn. Dette kalles fonemanalyse. Barnet hører at ord og navn, som ikke trenger å ha noe med hverandre å gjøre, starter med den samme lyd – for eksempel *far/fisk, Karl/kano* eller *mor/måne*. I starten er det viktig kun å fokusere på lyden. Når barnet begynner å bli litt mer sikker i forlydsanalysen kan leken utvides til å oppdage lydene i korte ord, og man kan gjette om det er to eller tre lyder i et ord. Igjen er det viktig å fokusere på lyder og tydelig uttale, og ikke tenke i bokstaver enda. Det er for eksempel tre lyder i ordet *bil*. Det kan da være en støtte for noen elever å tegne bokser på tavlen, der ordet *bil* deles inn i tre bokser. Det gjør det konkret å snakke om første, eventuelt midterste og siste lyd og det bygger bro til bokstavene, fordi boksene representerer ordlydene uten å være bokstaver.

Når oppmerksomheten rettes mot ordenes lyder på denne måten, skapes et solid fundament for å komme godt i gang med å skrive og lese. Et fundament som helst skal være på plass når barnet starter på skolen: Det andre året i det toårige rommet for literacy kan begynne.

Til læreren som tar imot elever i første klasse

Du kan supplere arbeidet med språkutvikling i klassen med hjemmelagede spill. Det krever at du skjærer ut ca. 100 pappstykker i kvadrater på ca. 5x5 cm. Disse skal brukes parvis i diverse spill. Nå er det kun fantasien som setter grenser: Spesielt Memory og billedlotto er enkle å lage selv. I *Merk språket – skriv og les!* kan du se forslag til innhold på brikker som skal matches, avhengig av hva du ønsker å sette fokus på. Du kan se flere ideer til hvordan du kan lage språkutviklende spill i (Frost, 1999, side 189 ff.).

Utvikling av skriftspråklig kompetanse i barnehage

Allerede i 4-5-årsalderen har mange barn 'oppdaget' skriftspråket. De har fått erfaringer med skriftspråket, for eksempel i forbindelse med høytlesing, i butikker, eller når de ser skrift på foreldrenes telefoner, nettbrett og pc'er i hjemmet.

Mange kan tidlig både gjenkjenne og skrive sitt eget navn. Det er positivt. Det er viktig å oppmuntre barna og vise deres nye interesse oppmerksomhet. Hvis de kommer og spør om et ord de vil skrive, oppstår en gylden mulighet for å ta dem med et skritt videre på veien deres inn i skriftspråket. De første gangene skriver man ordet for barnet, og benevner bokstavene med lyder. Senere oppfordrer man barnet til å prøve å skrive de bokstavene de kan selv. Når de begynner å kunne rime, eller når de forteller at *mamma* og *mat* har noen av de samme lydene i seg, kan man begynne å be dem 'smake' på ordet de vil skrive – for så å hjelpe dem å finne frem til den første lyden. Man må si ordet ekstra tydelig – og kanskje lage et lite stopp etter den første lyden, før man sier resten av ordet. På siste side i dette studieheftet er denne prosessen illustrert. Du kan kopiere siden og henge den opp i stort format på avdelingen eller i klasserommet, eller du kan laminere den, så barna kan ha den liggende foran seg når de skriver. På den måten føres barnet inn i lydanalysen, og har tatt nok et skritt i riktig retning. Ikke vær for ambisiøs, det er viktig at de første skrive- eller lydanalyseforsøkene ender med suksess. Barnet skal ha ros, også selv om man vet at man har lagt svaret i munnen på det:

Amalie på 3 år har tegnet en rett strek med en annen strek tvers over den første streken på papiret: *Står det far her?* Far: *Ja, nesten. Det mangler bare en strek til her* (viser på papiret). Amalie tegner en strek til. Den når ikke helt bort til den hun allerede har tegnet: *Sånn?* Far: *Wow! Du har skrevet far! Så flink du er. Er tegningen til meg?*

Små skritt i starten. Alt behøver ikke være riktig. Mange små drypp i riktig retning har stor effekt. Og det smitter! Hvis pedagogen kan formidle dette til foreldrene på en avslappet og naturlig måte, kan det bli et fint samspill mellom det som skjer i barnehagen og det som skjer hjemme. Målet er ikke å lære 4-5-åringer å skrive og lese. **Målet er å sette dem på sporet av de strategiene som fører inn i språket, og som gir det beste grunnlaget for å komme godt i gang med å skrive.** Med det bygges broen mellom tale- og skriftspråk. Hvis du vil gå mer i dybden på dette, så kan vi anbefale deg å lese artikkelen av Martins m.fl. (se side 8).

Til barnehagelæreren i barnehagen

Forestill deg at du skal ha et møte med foreldrene til de eldste barna i barnehagen. Der kan du gjøre foreldrene oppmerksomme på at mye av det de kanskje allerede gjør sammen med barna sine, kan være med på å understøtte skriftspråkutviklingen. Ta utgangspunkt i noen av disse aktivitetene, og forslagene til refleksjoner:

- **Brettspill:** Hvilke spill vil du anbefale? Hvilke lærings- og literacykompetanser aktiveres med nettopp dette/disse spillene?
- **Høytlesingsbøker:** Hvilke bøker vil du anbefale? Ta evt. med deg en bok på møtet og vis foreldrene hvordan du vil snakke med barnet om boken, og hvordan du gjør små stopp under lesingen for å få barna med inn i historien. Du kan selv stille spørsmål, undre deg over noe eller reagere på handlingen og så få en kort samtale i gang. Du kan peke på både bilder og tekst. Hvilke lærings- og literacykompetanser aktiveres?
- **Stek vafler:** Hva trenger man når man for eksempel skal steke vafler? Tegn/skriv en handleliste, gå på butikken og la barnet finne varene på listen. Les/tegn oppskriften og stek vaflene! Hvilke lærings- og literacykompetanser aktiveres?
- **SMS'er:** Les en sms høyt, det kan for eksempel være fra farmor som vil komme på besøk i morgen. Velg en emoji som passer til svaret. Du kan også lese inn sms'er, eller annen tekst som blir omsatt til skriftspråk. Les teksten høyt eller hør den opplest digitalt. Hvilke lærings- og literacykompetanser aktiveres?

Utvikling av skriftspråklig kompetanse i 1. klasse

Hvis man har plakater med en bokstav og tilhørende bilde av noe som begynner med bokstaven i klasserommet, eller hvis man har magnetbokstaver på kjøleskapet hjemme, så er det et utgangspunkt for at barnet kan lære ganske mange bokstavnavn og bokstavformer – hvis de får inspirasjon til å skrive og, vel å merke, får svar når de spør. Den første skrivingen er dermed allerede godt i gang og etter skrivingen kommer lesingen.

Hvis læreren i 1. klasse, i samarbeid med barnehagelæreren, fyller ut skjemaet som ble vist i Studiehefte 1, for alle barna i klassen i starten av skoleåret, er det et godt grunnlag for både å vurdere hvordan han/hun skal fortsette arbeidet med å få alle barna godt i gang med å skrive og lese og for å vurdere utviklingen etter de første 3-4 månedene på skolen. Skjemaene brukes som ”krykker” for lærerne. Det skal hjelpe dem til å samle alle observasjonene og inntrykkene som daglig finner veien inn til lærerens indre oppslagstavle.

To observasjoner med 3-4 måneders mellomrom gir grunnlag for justering av undervisningen. Noen elever utvikler seg stødig og rolig og har et eget driv fremover, mens andre kanskje holder på å miste interessen: Fundamentet deres for å komme i gang med å skrive var ikke solid nok. Den siste gruppen kan hentes opp ved å repetere språkleker for å få språkfundamentet på plass, ved å starte med å analysere den første lyden i ord. De må oppmuntres til å tegne og for eksempel skrive navnene til familien eller barn i barnehagen eller på skolen.

Til barnehagelæreren og læreren i det toårige rommet for literacy

Hvert barn får et A4-ark og en blyant.

Slik gjør du det: Alle barna blir bedt om å tegne en tegning på papiret. De bestemmer selv hva de vil tegne. Når alle er ferdige skal barna, på papiret, fortelle hva de har tegnet. De må skrive som de pleier med hemmelige tegn, lekeskriving eller de kan skrive noen ord dersom de kan huske hvordan de ser ut. (Husk at alle barn må roses – masse!). Tegningene samles inn til låns. Senere kan de henges opp i gruppen/ klassen.

Etterarbeid: De voksne gjennomgår barnas tegninger og skriving og forsøker å danne seg et inntrykk av hvert barns utviklingstrinn ved å se på oversikten fra **Merk Språket – skriv og les!** side 39.

Drøft resultatet med en kollega og tenk over om dere kan justere tilretteleggelsen av aktiviteter for noen av barna.

Hva skal man gjøre når barna skriver feil?

Barn starter ofte med å skrive eget navn og enkelte andres. Her bruker de hukommelsen sin og skriver det de husker i øyeblikket. Mangler det en ‘p’ i Jesper eller en ‘x’ i Alexander, roser man barnet for å ha skrevet navnet sitt. Barnet husker de enkelte bokstavene, men glemmer noen innimellom. Det betyr ikke noe ettersom barnet likevel tror at det står det som skal stå! På dette tidspunktet har barnet kun denne ene strategien: å huske utenat. Den er god å starte med, men den holder altså ikke i lengden!

Når de begynner på lydanalysen i språklekene og lærer strategien ‘å smake på ordet’, så vil man se at de begynner å ‘arbeide med munnen’ mens de skriver. Hvis et barn glemmer å smake på ordet og skriver feil bokstav, så kan man snakke med barnet om hvilken lyd de kan oppdage når de for eksempel sier den første lyden i navnet. De kan kikke opp på bokstavene på veggen og finne den riktige bokstaven der. Ved flerstavellesord klapper man stavelsene i ordet og hjelper barnet gjennom stavelsene ved fortsatt å smake på og analysere dem. Ved veldig lange ord – for eksempel *krokodille* – skriver man bare ordet på et ark og lar barnet skrive av. 2-3 lyder er mer enn nok å holde styr på i de første fasene.

Hvordan vurderer man hvor langt barna er kommet i å skrive ord riktig?

Det er viktig å være helt klar over, at selv om noen barn kan skrive bokstavene i eget navn, samt enkelte andre, behøver det ikke å bety at de kan skrive og lese. De har først forstått hva en bokstav er og hva den kan, når de mestrer å merke ordet i munnen, finne frem til lydene og deretter finne bokstaven. I stedet for å skulle lære bokstavens navn og former isolert, får barna her anledning til å finne lydene i et ord gjennom språket og deretter hente bokstaven (for eksempel på plakaten på veggen), som passer til første lyd på et bilde – og skrive det. Først her er lyd og bokstav blitt en funksjonell relasjon for barnet.

Verdens lengste ord?

I en lang periode vil barnet bare skrive løs og prøve å huske bestemte ord. La oss si at det har vært nyttår på 1. trinn, og i klassen har en del barn begynt å skrive ut fra en lydanalyse. Dette er foreløpig ikke en sikker lydanalyse, men de er på vei. Læreren vil gjerne vite hvor langt det enkelte barnet er kommet, og introduserer derfor leken 'Verdens lengste ord.' Læreren motiverer barna ved å snakke om nyttårsaften, og foreslår deretter som en oppgave: å skrive verdens lengste ord! Barna får så i oppgave å tegne og skrive om alle de nyttårsrakettene de har sett på nyttårsaften. Oppgaven er ikke farlig, fordi dette er verdens lengste ord, og de går jo bare i 1. klasse!

Barna vil være på forskjellige nivåer. Noen vil kanskje bare tegne, noen vil lekeskrive, mens andre nettopp har begynt å smake på ordene. Noen av skriveforsøkene kan ligne en kombinasjon av tilfeldig skriving av bokstaver og noen bokstaver som de kan 'smake', andre er kommet litt lenger og kan allerede nå smake en del av lydene, som de derfor prøver å isolere og finne frem til bokstavene til:

nde	nydesrak
nydrak	nytrsrakete
nydrkt	nykedreket
nydrut	nydåsareket

Her ses eksempler på hvordan barna virkelig har arbeidet for å finne frem til lydene. Noen prøver å fastholde stavelsene, men det går ikke helt. Samtidig er det veldig gøy å se hva barna klarer og derfor også tilsvarende lett å se hvordan man kan støtte det enkelte barnet: **man skal alltid starte med å fokusere på de ordene de vil skrive, som i vanskegrad ligger tettest på det de kan klare.** Ordet nyttårsrakett var tydeligvis altfor vanskelig for den første gruppen jeg har beskrevet, mens det ligger i sonen for den neste utviklingen for den andre gruppen, selv om 4 stavelser nok er litt i overkant på dette tidspunktet. Man bør fokusere på en- eller to-stavelsesord først, men omvendt må man også ta utgangspunkt i de ordene som barna bruker. Og nyttårsraketten er for de fleste mest vesentlig i forbindelse med nyttårsaften. Resten av de 'feilene' de vanligvis skriver, lar man være. På dette utviklingstrinnet er det vi registrerer som en feil heller et tegn på at elevens strategi ikke fungerer effektivt nok. Nå er det derfor lærerens primære oppgave å støtte elevens strategi til å bli mer sikker. Det gjøres best når det arbeides med ord som eleven nesten klarer.

Ukedagbok

Vi foreslo i innledningen at barna en gang i uken tegnet og skrev i en ukedagbok. Når de kommer inn i det andre året av det toårige rommet for literacy i 1. klasse, vil de fleste barn være i gang med å skrive, og noen har også begynt å lese litt. Nå kan læreren velge å la ukedagboken bli til en felles tekst, som klassen og

og læreren skriver sammen – med læreren som klassens sekretær. Målet er å skrive en svært kort og enkel tekst til å begynne med. I klassen blir man enige om emnet for teksten og en overskrift til ukens dagbokstekst, for eksempel: *Idrettsdag*. Læreren spør om *idrettsdag* er et langt ord? Det drøftes. Læreren spør hvor mange stavelser ordet har? Det undersøkes ved at alle i klassen klapper ordet, gjerne flere ganger. Når stavelsesklappingen er på plass, kan læreren legge en kloss, en blyant eller en annen gjenstand for hver stavelse, så det er lett å huske hvor mange det var. Lærer spør: ”Hvordan lyder den første stavelsen?” De finner frem til ‘i’-lyden og mange vet at det er bokstaven ved tegningen av ‘is’. Læreren skriver bokstaven som symboliserer stavelsen, og spør: ”Hva kommer etterpå?” osv. Læreren oppgave er å få en dialog med barna, hvor de kan lære hvordan man gjør når man vil skrive en liten tekst. Ordene man drøfter, avpasses til hva barna klarer å være med på denne dagen. Her lærer de strategien for å analysere, relatere til bokstaver, skrive og lese og mye mer. I ordet *idrettsdag* kan læreren eventuelt skrive 2. stavelse, mens han/hun sier lydene, og så fokusere grundig på 3. stavelse i samspill med elevene. Dagens tekst blir:

Idrettsdag
Jeppe løp raskt.
Sofie sprang langt.
Anne falt og slo seg.
Det var en morsom dag.
Slutt

Læreren kopierer teksten til alle, som setter historien inn i dagbokmappen. Dette er ukens tekst som alle skal lese hjemme for mor og far. Teksten kan suppleres med tegninger i løpet av uken, kanskje en hel tegneserie hvor alle tegningene henger på veggen med en kort ny tekst på, før de havner i barnas mapper. Dette kunne være klassens første og svært forenklede LTG-forløp: Lesning på Talens Grunn. I *Merk språket – skriv og les!*, side 72-78 finnes en kort introduksjon til metoden. Du kan lese mer i Ulrika Leimars bok. Referansen står på side 8. Når først arbeidsformen er lært, er det nærmest ingen grenser for hva elevene kan skrive om. De lærer samtidig å skrive, lese, kommunisere, diskutere og reflektere over tekst.

Til barnehagelæreren og læreren i det toårige rommet for literacy

Heng et bilde av hver elev på veggen i alfabetisk rekkefølge. Skriv elevenes fornavn på ordkort: Ett hvor du kun bruker store bokstaver, og ett med stor forbokstav og deretter brukes små bokstaver. Gjør det samme med etternavnene. Hvis mulig, laminert kortene. De kan brukes til mye i løpet av året. Her er noen forslag:

Start med å legge fornavnene (store bokstaver) på gulvet så alle kan se. La elevene finne sitt eget navn og henge det opp under bildet sitt. Nå kan en av elevene ‘rope opp’ ved å peke på navnet og si det høyt. Når alle elevene har fått prøve å ‘lese’ alle navnene, kan du snu om på et par bilder, så baksiden vender opp. Hvem kan nå ‘rope opp’? Etter hvert snus flere bilder. Elevene kan lese navnene for hverandre to og to, slik at alle får øvet seg på å lese navn før oppgaven gjøres vanskeligere.

Senere kan man bruke ordkort med store og små bokstaver eller sette etternavnene på. Bruk ordkortene til å telle hvem som har det korteste/lengste navnet, færrest/flest stavelser, hvor mange som starter med M osv.

Bytt om på noen av bildene. Nå blir oppgaven å sette dem i alfabetisk rekkefølge. Første gang kan man gjøre det sammen med ordkortet, senere med bildene uten hjelp fra ordkortet. Kortene kan også brukes som memoryspill for to og to: store bokstaver/vanlig skrift, fornavn/etternavn, bilde/navn.

Syng gjerne bokstavsangen - i starten ved også å peke på bokstavene på bokstavkartene på veggen.

Elever som trenger litt ekstra støtte, kan med fordel gjennomføre de samme oppgavene flere ganger i løpet av året, sammen med støttelæreren sin.

Supplerende litteratur for Studiehefte 2

Frost, J. (1999). Lesepraksis – på teoretisk grundlag. Cappelen Akademisk Forlag

Hagtvet, B.E. (2012). Skrivelyst og skrivepraksis på elevens præmisser. I: S. Madsbjerg & K. Friis (red.). *Skrivelyst i specialpædagogisk perspektiv*, 205-229. Dansk psykologisk Forlag.

Leimar, U. (1976). *Leseinlæring bygd på barnas eget språk*. Tanum.

Martins, M.A., Salvador, L., Albuquerque, A. & Silva, C. (2014). Invented spelling activities in small groups and early spelling and reading. *Educational Psychology: An International Journal of Experimental Educational Psychology*, August, 1-15.

Østergren-Olsen, D. & Nielsen, L. (2021). Stilladsering og greb i skriveprocessen – et inspirationsløb om gys. I: K. Friis & D. Østergren-Olsen (red.). *Literacydidaktik – elever i literacyvanskeligheder*, dafolo.dk

